

มโนทัศน์สำคัญในวรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษา :
จากการศึกษาชั้นพื้นฐานจนถึงอุดมศึกษา *

**Significant Concepts in Literary Criticism and Literary Study:
from Basic Education to Higher Education**

ดวงมน จิตรจำนงค์

อ.ด.(ภาษาไทย),รองศาสตราจารย์, ภาควิชาภาษาไทย

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยสงขลานครินทร์

Abstract

An understanding of the role of language in communicating meanings, ideas, viewpoints and feelings has been an important concept in literary criticism and literary study from basic education to higher education. So has an understanding of its function in determining an individual's social perception. In language and literary studies, these concepts are essential for conventional purposes. Specifically, the analysis, interpretation and inquiry of these concepts reflect an attempt to enliven a literary work for aesthetic appreciation and wisdom, including maturity and intellectual cultivation in young generation.

Keywords : concepts, literary criticism, literary study

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการเมธีวิจัยอาวุโส สกว.เรื่อง "สถานะและบทบาทของการวิจารณ์ในการศึกษาวรรณคดีไทย" โดยได้รับทุนสนับสนุนจากสำนักงานคณะกรรมการอุดมศึกษาและสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

บทคัดย่อ

มโนทัศน์สำคัญในวรรณคดีวิจารณ์และวรรณคดีศึกษาดังแต่การศึกษาชั้นพื้นฐานจนถึงระดับอุดมศึกษา คือความเข้าใจบทบาทของภาษาไทยในการสื่อความหมายในงานวรรณศิลป์อันประกอบด้วยความคิดหรือทัศนะและอารมณ์ความรู้สึก อีกทั้งความเข้าใจกระบวนการทำงานของภาษาในการกำกับความคิดของบุคคลซึ่งมีปฏิสัมพันธ์กับสังคม มโนทัศน์ที่จำเป็นในการศึกษาภาษาและวรรณคดีจึงไม่ใช่มีเพื่อการอนุรักษ์สิ่งที่ “ถูกต้อง” ไว้ แต่เป็นความพยายามเข้าถึงความมีชีวิตชีวาของตัวบทประพันธ์ด้วยการวิเคราะห์ ตีความและตั้งคำถาม เพื่อเข้าถึงคุณค่าทางสุนทรียะและภูมิปัญญาและเพื่อผลทางการพัฒนาคุณภาพและความเติบโตทางปัญญาแก่เยาวชน

คำสำคัญ : มโนทัศน์ วรรณคดีวิจารณ์ วรรณคดีศึกษา

1. ความสำคัญของภาษาในงานสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์

ท่ามกลางความวิตกต่อศักยภาพและคุณภาพในการเรียนรู้ของเยาวชน มีความคาดหวังอย่างสูงว่าวิชาภาษาไทยจะเป็นอุปกรณ์หลักเพื่อสร้างทักษะในการคิดวิเคราะห์ซึ่งเป็นรากฐานของความเติบโตทางปัญญาสืบไป ความคาดหวังดังกล่าวนี้ นับว่าสมเหตุสมผล ดังที่เห็นพ้องกันว่าภาษานอกจากใช้สื่อสารแล้ว ยังใช้กำกับควบคุมกล่อมเกลาคำคิด ค่านิยม หรือโลกทัศน์ของสังคมอีกด้วย การทำงานของภาษาดังกล่าวนี้ อยู่ในกิจกรรมทางสังคมอันหลากหลาย ดังเห็นได้จากการโน้มน้าวการโต้แย้งและการต่อสู้ทางความคิด (ซึ่งมักจะเชื่อมโยงกับอำนาจ) ล้วนแต่ต้องใช้ภาษาทั้งสิ้น วาทีวาทะที่ว่าภาษา “เป็นทั้งคุกและสนามรบ” (นิธิ เอียวศรีวงศ์, 2545 : 56) ย่อมมีความหมายมากกว่าการโต้เถียงกันที่ความถูกต้องเคร่งครัดของการใช้ภาษาเท่านั้น ด้วยเหตุนี้จึงออกจะน่าผิดหวังที่การรณรงค์เรื่องภาษาไทยไปไม่ถึงความมีชีวิตชีวาของภาษาและความมีเหตุมีผลในการสื่อสารด้วยภาษา

ในบทความนี้ที่กล่าวถึงความสำคัญของภาษาเป็นอันดับแรก มิใช่ด้วยเจตนาที่จะอนุรักษ์ภาษาไทย ชีวิตของภาษาไทยย่อมขึ้นอยู่กับความมีชีวิตชีวาของภาษา ใครที่ยังไม่ชัดเจน ในประเด็นนี้ โปรดนึกถึงบทเพลงที่ท่านประทับใจตามอัธยาศัย (ไม่ว่าจะเป็น *อุษาสวาท* ของสุนทราภรณ์ หรือ *มันต้องถอน* ของปอยฟ้า ย มาลัยพร) ในทางวรรณคดีศึกษาภาษาเป็นวัสดุของการสร้างบทประพันธ์ (ไม่ต่างจากอิฐ หิน ปูน ไม้ เป็นวัสดุของการสร้างบ้าน)

ความมีชีวิตชีวาของภาษาเป็นปัจจัยสำคัญของชีวิตอันยืนยาวแห่งงานสร้างสรรค์ งานสร้างสรรค์ที่มีชีวิตย่อมจะโน้มน้าว ชักชวน หรือแม้แต่ชวนทะเลาะ หรือทำให้ฉงน จุกคิด ทบทวน¹ (แน่นอนว่าแปรตามคุณภาพชีวิตทางปัญญาของทั้งผู้สร้างและผู้รับ)² ในแง่ของการต่อสู้เชิงอำนาจ งานสร้างสรรค์ (โดยเฉพาะทางวรรณศิลป์) อาจเป็นหลักฐานบ่งชี้ว่าผู้แต่งถูกความคิดบางอย่างกำกับควบคุม ครอบงำ (แม้โดยความปรารถนา) ไม่น้อยกว่าความคิดขบถหรือความพยายามต่อต้านการครอบงำ ยิ่งกว่านั้นหากพิจารณาถี่กลงไป ก็มีการต่อสู้ทางความคิด เช่น ใน *ปีศาจ* ของเสนีย์ เสาวพงศ์ คำพิพากษาของชาติ กอบจิตติ หรือ *พระอภัยมณี* ของสุนทรภู่ มาจนถึง *ลำนางกระดังงา* ของอังคาร กัลยาณพงศ์ หรือ *มือฉันสีขาว* ของศักดิ์ศิริ มีสมสืบ เป็นต้น

2. กระบวนการศึกษาวรรณคดีกับการสร้างงานของผู้แต่ง

น่าจะดีกว่าก่อนที่วรรณคดี (บทประพันธ์ทั้งเก่าและใหม่ ทั้งมุขปาฐะ และลายลักษณ์) จะกลายเป็นแบบเรียนในการศึกษาอย่างเป็นทางการ ในหลายระดับ วรรณคดีดำรงอยู่อย่างไร คำตอบคือวรรณคดีดำรงอยู่ในวิถีชีวิต และดำรงอยู่ได้ในยุคของผู้สร้าง ในฐานะสิ่งงามที่สื่อประสบการณ์ทาง

¹ บางท่านอาจนึกถึง *ลิลิตพระลอ* *พิเภก* หรืองานจิตรกรรม เช่น *ภิกษุสันดานกา* อันลือลั่น

² ขอยังไม่ไปถึงขั้น *มรณกรรมของผู้แต่ง* ที่เห็นว่า “ตัวภาษาคือผู้พูดหาใช่ตัวผู้แต่งไม่” (ดู โรลองด์ บาร์ธส์, 2547 : 702) อย่างไรก็ตามความคิดนี้ก็เตือนว่าผู้แต่งอาจไม่ได้มีอิสระอย่างที่เข้าใจกัน

สุนทรียะ (และมักจะมีคุณค่าทางความคิด) บางชิ้นผ่านข้ามยุคสมัยมา แม้ผู้สร้างจบสิ้นชีวิตไปนานแล้ว ก็ด้วยความมีชีวิตชีวาของผลงานนั่นเอง หากได้ดำรงอยู่ และตกทอดมาด้วยความตั้งใจจะอนุรักษ์ไม่กิจกรรมที่จัดได้ว่าเป็นการอนุรักษ์ (ถ้าเรียกตามผลที่ตามมา คือ ตัวบทประพันธ์ไม่ได้สูญหายไป) ที่แท้ก็คือการเข้าไปสัมผัสกับชีวิตชีวาของผลงาน ประพันธ์ด้วยจิต ด้วยวิญญาณ ด้วยอารมณ์ความรู้สึก และด้วยปัญญาของแต่ละบุคคลนั่นเอง

นอกจากนี้ กล่าวได้ว่า กวีคือผู้รับสารคนสำคัญที่มีบทบาทและกระทำการกิจใน “การอนุรักษ์” ในลักษณะนี้ ในฐานะผู้รับสารและเป็นผู้สร้างงานด้วย กวีเป็นผู้เลือกคัดภูมิปัญญาของสังคมในการกำหนดคุณค่าต่อสิ่งต่างๆ จากประสบการณ์ร่วม ในตัวบทของอดีตและร่วมสมัยควบคู่กับการสร้างสิ่งใหม่ ขอให้พิจารณา *เสภาขุนช้างขุนแผน* ในบทละครนอกเรื่อง *สังข์ทอง* พระราชนิพนธ์ในรัชกาลที่สอง (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2530 : 109)

ไม่แปลกที่บทประพันธ์หลายลักษณะส่วนใหญ่ในสมัยก่อน สร้างขึ้นจากต้นเรื่องที่เป็นงานมุขปาฐะ บางชิ้นหรือหลายชิ้นมีการตีความใหม่ตามวิธีคิดวิธีมองที่เปลี่ยนแปลงไปจากต้นเรื่อง เช่น *รามเกียรติ์* มิใช่ลอกกรามายณะ และ *ลิลิตพระลอ* ก็นำเสนอความหมายของชีวิตต่างจากนิทานพระลอ แม้แต่มหากาพย์ต่าง ๆ ที่แปลจากต้นฉบับที่เป็นคัมภีร์ทางศาสนา คือ *อรรถกถาชาดก* เรื่อง “เวสสันดร” ก็แสดงอัจฉริยลักษณะของกวี ในด้านศิลปะที่ไม่แยกขาดจากทำหัตถ์คุณค่าและข้อจำกัดของความเป็นมนุษย์ (อาทิ ชูชก สำนวนวัดสังข์

กระจาย มีความซับซ้อนทางอารมณ์กว่าสำนวนที่แต่งก่อน)

3. วรรณคดีกับสังคมและวัฒนธรรม

จะเป็นด้วยเมื่อการศึกษาอย่างเป็นทางการเห็นความจำเป็นต้องมีการเรียนการสอนวิชาวรรณคดี การศึกษาในประเทศไทยได้ถูกผนวกเข้ากับการรณรงค์ทางวัฒนธรรมในแนวนุรักษ์นิยม (เพราะเกรงจะสูญหาย) มาหลายสิบปี ความรู้ทางวัฒนธรรมสมัยเก่าก็ไม่ใคร่เป็นที่ประจักษ์ว่ามีความหมายต่อปัจจุบันอย่างไร ยิ่งการคุกคามจากภายนอกต่อเนื่องมาหลายช่วงเวลาได้กระตุ้นเร่งเร้าให้มีความตื่นรนไปสู่ความทันสมัย (เคียงบ่าเคียงไหล่กับอารยประเทศ) คงต้องกล่าวว่าการเรียนการสอนด้านนี้ (ชั้นมัธยมศึกษาตอนปลายเรียกกันว่าสายศิลป์) ตั้งแต่การศึกษาขั้นพื้นฐานจนถึงอุดมศึกษาวางอยู่ก้ำกึ่งบนความพยายามสร้างสำนึกทางคุณค่าและปมด้อยอย่างขัดกันอยู่ตลอดเวลา (ดังมีความวิตกกังวลว่าเด็กรู้จักวันวาเลนไทน์มากกว่าวันมาฆบูชา แต่ครูอาจารย์และนักวิชาการก็มักหิบนวชาเอาหลักการศึกษายุคใหม่และทฤษฎีภายนอกมาใช้วิเคราะห์สังคมไทยแบบอาหารจานด่วน³)

³ ในทางวรรณคดีวิจารณ์มีข้อชี้แนะให้เดินทางสายกลางระหว่างการสร้างความชัดเจนทางทฤษฎีกับการปฏิบัติ โดยคำนึงว่าทฤษฎีมีต้นกำเนิดและดำรงอยู่ควบคู่กับตัวงานสร้างสรรค์ ซึ่งต้องศึกษาเรียนรู้อย่างลึกซึ้ง ทั้งทฤษฎีภายนอกและทฤษฎีในวัฒนธรรมของเรา (เรียกว่า “ทฤษฎีจากแผ่นดินแม่”) นอกจากนี้ยังควรไปให้ถึงจุดที่สามารถ “คิดเป็นทฤษฎี” ได้เอง (ดู เจตนา นาควัชระ, “ทางสายกลางแห่งวรรณคดีวิจารณ์”, *วิทยา*, 3 (1 มีนาคม-15 เมษายน), 15-27)

ร่าย

◎ พระสังข์ตั้งแต่นั้นมา
รูปเงาศักดิ์สิทธิ์ฤทธิ์
เข้าคำพร้าสอนสั่งเสีย
เงาเงาหัดดีกับขับเสภา

ไม่ไว้ใจจนานวลหง
สวมองค์ทรงใส่ไว้อัตรา
ให้เมียปั่นฝ้ายทอดผ้า
รจนานปั่นฝ้ายสบายใจ

๑๔ คำ ๑ เจระจา
บทขับเสภาเจ้าเงาะจับ^(๑)

◎ ครานั้นขุนแผนแสนสนทนั้ง
อยู่ด้วยกันกับวันทอง
ให้วิเวกอ้างว้างอยู่กลางดง
ลมพัดเรื่อยเรื่อยเรื่อยเรื่อยมา
รวยระรินกลิ่นพุทธรักษาขึ้น
เรไรร้องหึ่งหึ่งที่กิ่งไทร
แจ้วแจ้วจักจั่นสนั่นป่า
สกุณาพาคู่เข้ารังเรียง
ตัวพี่กับรจนามาได้เค้น
อยู่กระท่อมตรอมใจไม่สบาย
เขยนอนเตียงเสียดประ โคมด้วยแดรสังข์
พลางอิงแอบแนบน้องในห้องทับ

สบายจิตชื่นชมประสมสอง
ที่ร่มไทรในห้องอรุณวา
ตะวันบ่ายชายลงลับเหลี่ยมผา
ดอกไม้ป่าหอมหวานชวนชื่นใจ
รินรินลำควนดกดอกไสว
เสียงลองโนให้เสนาะเพราะสำเนียง
ดังซอสีปี่ชวาแว้งเวงเสียง
ขุนแผนเคียงข้างน้องประคองเชย
เหมือนขุนแผนกับวันทองเจียน้องเอ๋ย
กระไรเลยอนิจจาช่างอาภัพ
มาดกไว้ได้ฟังแต่เสียงกรับ
ถนอมรับขวัญให้เข้าไศยา

๑๑๒ คำ ๑

^(๑)บทเสภานี้ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชนิพนธ์

การเรียนรู้ทำความเข้าใจรากเหง้าทาง
วัฒนธรรมของตนเป็นสิ่งสำคัญและจำเป็นอย่าง
แน่นอน แต่การเรียนรู้ที่ขาดการตั้งคำถามและเน้น

ให้จดจำเท่านั้น⁴ ซ้ำถูกบีบเข้ากรอบการวัดและ
ประเมินผลทางการศึกษา ก็ไม่ดีไปกว่าไม่ได้เรียนรู้
สักเท่าใดนัก เนื่องจากการเรียนรู้ที่ไม่ได้ให้

⁴ มิได้หมายถึงการจดจำบทประพันธ์ในรูปแบบทอาชยาน ที่สร้าง
ทักษะทางหูและความชื่นชมด้วยบทเป็นพื้นฐานก่อนที่จะรู้จัก
วิเคราะห์วิจารณ์

ความเข้าใจความหมายของเนื้อหาทางวัฒนธรรมจนเกิดความรู้สึกหวงแหนอย่างแท้จริง ยิ่งอยากจะทันสมัยก็ยิ่งรู้สึกว่าวัฒนธรรมที่ถูกทำให้กลายเป็นของเก่าที่ต้องอนุรักษ์ไว้นั้นเป็นส่วนเกินของชีวิต (ฟังเพลงคุณลำไย หรือสาวมหาวิทยาลัย เป็นอุทาหรณ์)

ผลข้างเคียงด้านลบของการเรียนรู้ ในการศึกษาอย่างเป็นทางการเช่นนี้ มีข้อบ่งชี้อยู่มากมาย การแก้ปัญหาคงต้องย้อนสรีขึ้นไปแก้ไขด้วยการตั้งโจทย์ว่าวัฒนธรรมคืออะไร คำตอบเพียงว่า วัฒนธรรมคือสิ่งดั้งเดิมที่สืบทอดกันมาโดยไม่เปลี่ยนแปลงนั้น ก็จุดอ่อน หากนึกคิดว่าก่อนที่จะมีสิ่งใดให้สืบทอด ย่อมมี การสร้างสรรค์อยู่แล้ว และเมื่อสืบทอด (จนเป็นแบบแผน) จะไม่มีการสร้างสรรค์สิ่งใหม่ขึ้นอีกเลยหรือ ถ้าไม่มีก็คงผิดวิสัยของมนุษย์และไม่น่าจะมีอารยธรรมของชนใดตั้งอยู่ได้เลย

มโนทัศน์ที่จำเป็นในการตอบโจทย์นี้ ไม่ใช่การเลือกข้าง ไม่ใช่ต้องเอาเก่าหรือใหม่อย่างใดอย่างหนึ่ง แต่เป็นมโนทัศน์ที่เห็นว่าวัฒนธรรมเป็นการสร้างสรรค์อย่างต่อเนื่อง เมื่อเรียนรู้อดีตด้วยวิจญาณญาณ ก็จะเห็นต่อไปว่าจิตวิญญาณของสังคมของเรามีรากฐานมั่นคงในส่วนใดบ้าง จำเป็นต้องเสริมสร้างหรือปรับเปลี่ยนแก้ไขในส่วนใดบ้าง ความจำเป็นของการเรียนรู้สิ่งสร้างสรรค์ในอดีต ย่อมผูกโยงกับความสำนึกในความสำคัญของภูมิปัญญา โดยผู้ศึกษาต้องถามตัวเองให้แน่ใจว่า

...เรา มอง เห็น ว่า

วรรณคดีไทยเป็นมรดกทาง
ปัญญาที่เราจะเข้าไปพูดคุยกันเอา

ความแข็งแกร่งในเชิงจริยธรรม
ออกมาเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวทาง
ใจให้แก่คนยุคใหม่ได้หรือไม่
(เจตนา นาควัชระ, 2532 : 329)⁵

เมื่อยืนอยู่ในปัจจุบันแล้วมองย้อนไปในอดีตอันพร่ามัว บางทีอาจต้องพิจารณาปัจจุบันเสียก่อน ความคิดที่ถูกกำกับด้วยภาษานั้นมิใช่เพิ่งเกิดขึ้นในวันสองวัน แต่วันนี้เราเข้าใจความคิดของเราเพียงใด หากจะโยนโยกกลับไปในอดีต เรามีความรู้พอที่จะให้คำตอบหรือไม่ จึงกล่าวได้ว่า “การมองอดีตจากจุดยืนปัจจุบัน โดยขาดรากฐานที่มั่นคงในด้านความรู้ หรือขาดวินัยในทางวิชาการ ก็จัดได้ว่าเป็นอันตราย” (เจตนา นาควัชระ, 2532 : 305)

แน่นอนว่าการหยิบฉวยเอาข้อมูลจากตัวบทประพันธ์มาใช้โดยที่กักเอาว่าเป็นหลักฐานด้านข้อเท็จจริงก็ฟ้องความขาดวินัยทางวิชาการอย่างหนึ่ง คงต้องนึกว่าวรรณคดีมีธรรมชาติเป็นงานศิลปะ ประกอบด้วยเนื้อหาทางอารมณ์ ผู้สร้างและผู้รับสื่อสารกันด้วยความสัมพันธ์ทางใจที่เกิดขึ้นเมื่อผู้รับมีความรับรู้ทางอารมณ์จนเข้าถึงความทุกข์ความสุขของผู้อื่น ส่วนจะมองโลกกว้างขึ้น มีสายตายาวไกล ขึ้นเพียงใด ก็ขึ้นอยู่กับเนื้อหาทางความคิด ความหมายทางจริยธรรมที่กลมกลืนกับเนื้อเรื่อง และผู้รับสามารถสกัดออกมาได้ด้วยการวิเคราะห์ตีความตัวบท (ที่ประกอบขึ้นด้วยวัสดุ (ภาษา) และกลวิธีอันเหมาะสม)

⁵ คำถามนี้ได้สร้างแรงกระตุ้นแก่ผู้เขียนในการทำวิจัยเพื่อ
วิทยานิพนธ์ในระดับคุณวุฒิปริญญาโทแล้ว

ด้วยมโนทัศน์เช่นนี้ ในข้อเขียน “การอ่านวรรณคดี” ซึ่งเป็นบทนำหนังสือสาระการเรียนรู้พื้นฐานวรรณคดีวิจักษ์ (2551, 11) ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4/5/6 ในหลักสูตรการศึกษาขั้นพื้นฐานพุทธศักราช 2544 จึงมีข้อชี้แนะว่า

การพิจารณาเนื้อหาและกลวิธีในการประพันธ์ ... จะทำให้ผู้อ่านเข้าใจ โลกทัศน์ (ทรรศนะที่เกี่ยวกับชีวิตและความเป็นไปของโลก) ของกวี อีกทั้งยังช่วยให้สังเกตได้ว่าในการกล่าวถึงสิ่งหนึ่งหรือบุคคลหนึ่งนั้น กวีมีท่าทีและมีน้ำเสียงอย่างไร เช่น เห็นชอบด้วย ชื่นชม ยกย่องสรรเสริญ หรือเสียดสี ประชดประชัน คำหิเดียน ฯลฯ ท่าทีและน้ำเสียงต่างๆ จะทำให้เข้าใจวิธีคิดของคนในสังคม ซึ่งกวีก็เป็นสมาชิกคนหนึ่งด้วย

แนวทางการศึกษาเช่นนี้ คงจะช่วยให้ครูผู้สอนให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์วิจารณ์ตัวบทมากขึ้น โดยต้องคำนึงถึงความหมายที่ซ่อนเร้นอยู่ทั้งทางอารมณ์และความคิด กว่าจะแยกแยะได้ว่าสิ่งที่ตัวละครคิดเป็นทัศนะของ ผู้แต่งหรือไม่ ก็ต้องเชื่อมโยงกับโครงเรื่องและแก่นเรื่อง ดังนั้นการ “กระโดด” เข้าไปที่คุณค่าเชิงสังคม โดยไม่พิจารณาความคิดของบุคคล จึงออกจะผลิผลตามเกินไป ถึงแม้กล่าวได้ว่าบุคคลเป็นหน่วยหนึ่งในสังคมและบุคคลย่อมได้รับอิทธิพลทางความคิดจากสังคม แต่สังคมก็มีได้หยุดนิ่งและบุคคลก็มีข้อแตกต่างกัน นอกจากนี้ น่าสังเกตว่าความคาดหวังว่าจะได้ข้อมูล

เชิงข้อเท็จจริงจากวรรณคดีเกิดขึ้นด้วยความไม่เข้าใจธรรมชาติและภารกิจของวรรณคดี จึงไม่ได้ถูกคิดว่า “ขนบธรรมเนียมประเพณี ข้อเท็จจริงทางประวัติศาสตร์...เป็นแต่เพียงวัตถุดิบของวรรณคดีเท่านั้น” (วิทย์ สีวะศรียานนท์, 2531 : 139) หากสำเนียงในคำเตือนนี้ วินัยทางวิชาการของเราก็คือพิจารณาบทบาทหน้าที่ของข้อมูลที่กวีนำมาใช้วิธีใช้ข้อมูลของกวี และความเชื่อมโยงของข้อมูลกับองค์ประกอบอื่นๆ โดยเฉพาะโครงเรื่อง ตัวละคร และ แก่นเรื่อง ตามแต่จะโยงไปถึง‘ลองพิจารณาบทชมพระนครทั้งสี่ในพระราชนิพนธ์ อิเหนา ในแง่

⁶ ผู้เขียนได้อภิปรายถึงการเลือกใช้วัตถุดิบใน สี่แผ่นดิน ของ ม.ร.ว.คึกฤทธิ์ ปราโมช มาแล้วว่าจงใจละเลยข้อมูลบางประการเพื่อผลของการสื่อแก่นเรื่อง ดู “แม่พลอย : พยานแห่งความสำเร็จของผู้ประพันธ์” ใน พิเคราะห์คึกฤทธิ์ พินิจสี่แผ่นดิน. ดอกหญ้า, 2534.

ท้องสนามแก่งปราบปราม
กว้างใหญ่ไพศาลสุดตา
มีสุวรรณพลับพลาบนปราการ
ช่อฟ้าปราลลั่นยอง
สำหรับที่ทอดพระเนตรระสนาน
ประลองเหล่าทหารชาญชัย
ตั้งป้อมหัดปืนยิงหุ่น
ไล่ดังดาบฟันกระชั้นชิด
บั้งร่าทวนเปลี่ยนท่าบนพาชี
ประลองคชสารสู้บำรุงชน
รอบราชนิเวศน์เขตชั้น
ซุ้มทวารบานสุวรรณชมพูท
มีทิวแถวโรงช้างระวางค่าย
หอรบแลสล้างนางจรัล
รายป็นจินดาจังกาส่อง
เชิงเทินดั่งเนินบรรพต
ท่ามกลางทางท้องสกลมาศ
บ้านช่องสองข้างมรรคา
เหล่าพวกกรมท่าเจ้าภาษี
เรือนริมรั้วฝักระดาน
สุหร่าเรียงเคียงคันปืนหยา
ศาลเทพารักษ์หลักเมือง
เสาชิงช้าอ่าวสวัดพรหมณ์
หอกลองอยู่กลางเวียงชัย
ตะพานช้างทางข้ามคชสาร
คลองหลอดแลลือสุดตา
นาวาค้ายพายขึ้นล่อง
แพจอดตลอดท่าหน้าเมือง

ฟางพื้นปัดไฟไม่มีหญ้า
เขียนสะอาดคายดาด้วยทรายทอง
สูงตระหง่านเงื้อมฟ้าสลับห่าห้อง
ฉลักฉลุทองอร่ามไป
พ้อแพนผัดพานเป็นการใหญ่
ยิงธนูสรไศยาพิช
แม่นำเข้ากระสุนไม่มีผิด
เพลงกริชสันทัดทั่วทุกตัวคน
จับจีเคยศึกฝึกฝน
ให้ชำนาญในกลการยุทธ
มีปราการแก้วกั้นสูงสุด
ประตูลักช่องกุฎสลับกัน
เชิงเรียงรายเขื่อนเพชรเขื่อนจันทร์
ป้อมสูงสามชั้นเป็นหลั่นลด
วางประจำทุกช่องเสมามาหมด
บันไดสกลเลื่อนลาดสะอาดตา
ลำดับดาตอิฐแผ่นแน่นหนา
ล้วนเลหาหน้าถั่งนั่งร้าน
มั่งมีสมบัติพิสดาน
ตึกกว้านบ้านขุนนางนองเนื่อง
ก่อผนังหลังคามุงกระเบื้อง
นับถือลือเลื่องทั้งกรุงไกร
ทำตามประเพณีพิธีไสย
แม้เกิดไฟไฟดีสัตยญา
ก่ออิฐปูกระดานไม้หนา
น้ำลงคงคาไม่ขอดเคือง
ตามแม่น้ำลำคลองแน่นเนื่อง
นองเนื่องเป็นขนัดในนที

ข้าวของต่างต่างเอาวางขาย
ยกทองล่องจวนเจ็ดตะกลี
บริบูรณ์พูลสุขสมบัติ
ทุกสิ่งสรรพเอยโศกโศกนา
 ลูกค้ำวาณิชทุกนิเวศน์
สำเภาจอดทอดท่าเรือร้าง
เงินจามอะแจแจซ้อง
แสนสนุกสุขเกษมเปรมปรา
บ้างฝึกสอนคนรำทำบทบาท
พวกขุนนางต่างหัดมโหรี
บ้างลงท่าโกนจุกสนุกสนาน
บ้างตั้งบ่อนปลากัดนัดไก่อชน
บ้างเล่นวิ่งวัวคนโคระทะ
บ้างเล่นว่าวจุฬาคว้านั้น
ราตรีมีหนังประชันเชิด
บ้างเล่นเพลงเครื่องท่อนกลอนสักกรา
 ฝ่ายฝูงสาวสาวชาวกรุง
ซัดขมื่นหนุนเนื้อเจือจันทน์
ที่ถูกเหล่าเผ่าพงศ์พวกผู้ดี
ซ่อนตัวกลัวจะเก็บบเป็นนางใน
 นางพวกพึ่งครุณรุ่นสาว
บ้างลอบลักรักเร้นเป็นซู้
 พวกหนุ่มหนุ่มพากเพียรเวียนแวงชาย
หยอกเอนดินเคียงเมียงมัน
บ้างดัดนิ้วพิปากทำเพลง
 ลดเลี้ยวเที่ยวเล่นตามสบาย

แพรม้วนมากมายหลายสี
พลอยมณีเพชรนิลจินดา
แก้วเก้าเนวรัตน์วิธดา
ย้อมเขาราคาสารพัน
 มาแต่ต่างประเทศเขตจันทร์
สลับแขกกำปั่นวิลันดา
กับคั้งทั้งสิบสองภาษา
ถ้วนหน้าประชามนตรี
พิณพาทย์ระนาดฆ้องอิงมี
สาวสาวเสียงคิมี่หลายคน
มีงานการก็ก้องทุกแห่งหน
 ทรทอดทนเป็นเดิมพัน
ชนแพะแกะกระบือคู่กัน
ปึกเป่าสั้นโห่ฉาววิ่งราวมา
 ฉลุฉลุกลายเลิกละลา
 ทั้งสุดใจไก่อปาสารพัน
ก็บำรุงรูปโฉมเจดณัน
 หวิ้มคมสันกันไร
รูปทรงสงศรีผ่องใส
ถึงมีงานการใหญ่ไม่ไปดู
 เจ้าบ่าวไปปลุกหอยหอย
 หมากพลูพวงมาลัยให้กัน
 มุ่งหมายรักใคร่ไฝฝืน
 ติดพันพุดจาเป็นแบบค้าย
 ล้วนนักเลงเจ้าชู้ฉุยฉาย
 หญิงชายเป็นสุขทุกคืนวัน

บ้านเมืองในบทพรรณานี้ไม่ใช่เมืองวงศ์
เทวัญตรงตามข้อเท็จจริงเมื่อกว่าพันปีมาแล้ว
แน่นอน กวีนำวัตถุดิบสิ่งใดมาปรุงเป็นบทชมเมือง
ตอบได้ว่าเป็นวัตถุดิบในประสบการณ์ของกวีในยุค
รัตนโกสินทร์ตอนต้นนั่นเอง แต่ปรับแต่งให้เข้ากับ
เรื่องราว เช่น กล่าวถึง “สุหร่าเรียงเคียงคันปั่นหยา”
โดยไม่ระบุถึงวัดวาอาราม โดยเฉพาะวัดสำคัญใน
พระบรมมหาราชวัง แต่มี “ศาลเทพารักษ์หลักเมือง”
และ “เสาชิงช้าอาวาสวัดพรหมมณ” คงไม่มีใครคิด
ว่าพระราชนิพนธ์นี้ แต่งก่อนการสร้างวัดพระพุท
ทมหารณีนครปฐมฤกษ์ แต่อาจจะมีการทักท้วงของผู้
เคร่งครัดต่อข้อเท็จจริงว่า ชาวในเรื่องอียิปต์
ไม่ได้นับถืออิสลามจะมีสุหร่าได้อย่างไร นี่ก็ข้อ
ยืนยันว่ากวีไม่ได้เอาจริงเอาจังนักกับข้อเท็จจริงทาง
ประวัติศาสตร์ แต่สิ่งที่ควรเอาใจใส่อย่างยิ่งในคำ
ประพันธ์นี้ก็คือบรรยากาศแห่งความสุขของเมือง
และบรรทัดฐานว่าความสุขขึ้นอยู่กับการเล่นนานา
ประเภท รวมทั้งการสร้างสรรค์ทางศิลปะของ
ชาวเมือง และการค้าขายอย่าง “บริบูรณ์พลสุข”
โดยมีความพร้อมในด้านการรบ ช่วยสร้างความ
มั่นใจหรือกล่าวตามสำนวนปัจจุบันว่า “ความ
เชื่อมั่น” จึงพอจะกล่าวได้ว่า ความสุขของเมืองที่
ละเลยประชาชนนั้นไม่ใช่อุดมการณ์ของรัฐใน
ทัศนะของกวีผู้ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ ดังที่ทรง
แถลงไว้ตอนท้ายพระราชนิพนธ์ว่า

อันอิเหนาเอามาทำเป็นคำร้อง
สำหรับงานการฉลองกองกุศล
ครั้งกรุงเก่าเจ้าสตรีเชอนิพนธ์
แต่เรื่องต้นตกหายพลัดพรายไป
หากพระองค์ทรงพิภพปรารภเล่น

ให้ราเดินเล่นละครคดกลอนใหม่
เต็มแถมต่อติดประคิษฐ์ไว้
บำรุงใจไพร่ฟ้าข้าแผ่นดิน

น่าจะได้ใคร่ครวญกันว่าการขุดค้นภูมิ
ปัญญาของสังคมผ่านการสร้างสรรค์ทางวรรณศิลป์
นั้นยากเย็นนักหรือ หากตอบว่าความยากลำบากจะ
ชัดเจนได้ด้วยความสุขของการค้นพบ ความสุขดัง
กล่าวนี้นี้มีหลายระดับ เช่น เกี่ยวกับการพัฒนา
ความสามารถในการศึกษาที่ต้องค่อยๆ สร้างเสริม
กันด้วยยาว การพัฒนาในด้านนี้ย่อมมีผลต่อการ
พัฒนาสังคมที่ไม่ใช่เพียงด้านเศรษฐกิจ บท
ประพันธ์ที่มีคุณค่าเชิงสังคม ย่อมเป็นบทประพันธ์ที่
ไม่หย่อนในคุณค่าเชิงศิลปะ ดังข้อคิดที่ว่า

...หนังสือที่มีข้อสังเกตเกี่ยวกับ
สังคมมากๆ นั้น นานๆ เข้าก็มักจะลด
ความน่าสนใจเพราะสังคมเปลี่ยนไป
มากมาย จนข้อสังเกตไม่ค่อยจะมี
ประโยชน์แก่ผู้ใด แต่หนังสือที่คงอยู่เป็น
มรดก หรือที่เรียกว่าวรรณคดี มักมีคุณค่า
ที่เหมาะสมแก่ทุกกาลสมัย อันคุณค่าที่
เหมาะสมแก่ทุกกาลสมัยเป็นคุณค่าที่ใช้ได้
ทั่วๆ ไป หรือมีฉะนั้นก็เป็นคุณค่าลึกซึ้ง
ดังนั้น หนังสือที่คงทนอยู่เป็นมรดก
นานๆ จึงมักเป็นหนังสือที่มีคุณค่าชนิด
ที่กล่าว แต่หนังสือที่มีคุณค่าสำหรับ
สังคมหนึ่งในสมัยหนึ่งๆ จะค่อยๆ หด
ความสนใจไป นอกจากว่าหนังสือนั้นจะ
เป็นศิลปกรรมชั้นสูง คนจึงรักษาความ

สนใจไว้ให้คุณค่าทางศิลปกรรม ดังนั้นวรรณคดีที่มีอายุยืนนาน จึงเป็นหนังสือที่ดีทางศิลปะมากกว่าจะเป็นหนังสือที่มีคุณประโยชน์ในด้านศีลธรรมหรือในการช่วยพัฒนาสังคม นอกจากคำพัฒนาสังคมจะมีความหมายกว้าง “คือหมายถึง การทำให้คนเข้าใจตน เข้าใจโลกมากขึ้น” ซึ่งจะพบในวรรณคดีทุกชาติทุกภาษา รวมถึงวรรณคดีของไทย (ม.ล. บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, 2539 : 44)

4. วรรณคดีในการศึกษาอย่างเป็นทางการ : โชคดีหรือโชคร้ายของใคร

จะเรียกว่าเป็นโชคดีหรือโชคร้ายดี เมื่อกลายเป็นแบบเรียน วรรณคดีก็กลายเป็นยาหม้อใหญ่ ที่ผู้บริโภคมองดูกลัวกลืน และไม่แน่ใจว่าจะใช้บำบัดรักษาโรคใด หรือ “บำรุงใจ” บำรุงชีวิตอย่างไร ประโยชน์ขึ้นต้นย่อหน้านี้เลียนคำของศาสตราจารย์ ม.ล.บุญเหลือ เทพยสุวรรณ (2514 : 60) ในคำอภิปรายดังต่อไปนี้

จะเรียกว่าเป็นโชคดีหรือโชคร้ายก็แล้วแต่ ตัวข้าพเจ้าเองนั้นไม่ได้เรียนวรรณคดีจากโรงเรียน ข้าพเจ้าเรียนจากบ้าน จากคนที่รักชอบวรรณคดีโดยไม่มีเหตุจงใจภายนอกเลย ข้าพเจ้าเติบโตมากับ “ชาวบ้าน” ที่รักวรรณคดี เพราะวรรณคดีให้ความสุขแก่เขา เขาที่ข้าพเจ้ารู้จักนี้ อ่านหนังสือที่ใช้เป็นแบบเรียนในมหาวิทยาลัยด้วยความนิยมในรูป

รส กลิ่น เสียง ที่วรรณคดีเราให้รื่นรมย์ และประณีตขึ้น เขาคูยกันแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเรื่องวรรณคดี ด้วยอารมณ์ทุกข์อารมณ์สุขตามที่เกิดขึ้นแก่เขา เขาเหล่านั้นมีการศึกษาหลายระดับ บางคนอ่านออก เขียนไม่ได้ บางคนมีความรู้หลายด้านหลายทาง บางคนก็อยู่ในสถานกลาง คนที่น่าจะยกมาเป็นตัวอย่างสักคนหนึ่งก็คือ หมอนวดคนหนึ่งถ้าฟังวิทยุมีมโหรี จะบอกได้ว่าบทเพลงที่ร้องส่งมาจากเรื่องอะไรตอนไหนได้ เกือบไม่พลาดเลย และคนที่ข้าพเจ้ากล่าวถึงมานั้น โดยมากไม่ว่าจะได้ฟังกายกกลอนจากปากผู้ใดก็ตามก็มักจะจำได้กันอย่างที่กล่าวมานี้ เมื่อข้าพเจ้าเป็นเด็กหัดอ่านหนังสือ เมื่อประสมอักษรได้บ้างแล้วก็เริ่มอ่านหนังสือสามก๊ก แล้วก็อ่านเรื่องสังข์ทอง พระราชนิพนธ์รัชกาลที่สอง ต่อไปก็อ่านเวสสันดรชาดก ซึ่งชาวบ้านเรียกว่า มหาชาติ

จะเห็นได้ว่าความสามารถในการรับประสบการณ์ทางสุนทรียะมีอยู่แล้วในคนทั่วไป สิ่งที่ต้องเติมลงไปในการรับรสความรื่นรมย์ก็คือกิจกรรมการวิเคราะห์วิจารณ์ซึ่งไม่อาจจะขาดการตีความไปได้ ครูอาจารย์ผู้สอนคงต้องมีความสามารถด้านนี้จึงจะชี้แนะและสร้างสมรรถนะแก่นักเรียนนักศึกษาได้ กระบวนการเรียนการสอนก็ต้องเปลี่ยนจากการให้คำตอบสำเร็จรูปเพื่อจดจำ

แม้มีคำนิยามบางอย่างอยู่ในแบบเรียน หากใช้วิธีเรียนอย่างตั้งคำถาม ก็สามารถกระตุ้นความคิดให้แจ่มชัดได้เหมือนกัน

ตั้งแต่ในระดับต้น นักเรียนได้เจอคำนิยามวรรณคดีในทำนองเดียวกับที่ปรากฏในพจนานุกรมราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ.2493 มาถึง พ.ศ.2542⁷ ว่าวรรณคดีคือหนังสือที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี หากพบคำนิยามแล้วไม่ตั้งคำถาม ประโยชน์อันพึงได้ก็ไม่น่าจะมี ครูอาจจะนำอภิปรายทำงานชิ้นสำคัญๆ กว่าจะมาเป็นบทประพันธ์ในรูปหนังสือได้ผ่านการเล่าขานมาแล้วในประเพณี มุขปาฐะอันยาวนาน และเมื่อมีลายลักษณ์แล้ว งานมุขปาฐะที่รับแรงบันดาลใจจากลายลักษณ์ ก็ยังสร้างขึ้นอย่างมีชีวิตชีวาต่อไปอีก คำอธิบายว่าวรรณคดีคือหนังสือก็คือการเน้นวัฒนธรรมลายลักษณ์ แต่ลายลักษณ์นี้อาจตัดจากรากมุขปาฐะได้ การ “เกลากกลอน” ในงานลายลักษณ์ ดังที่ลิลิตพระลอ กล่าวว่า “เกลากกลอนกล่าวกลลลนที่ กลกล่อม ใจนา” ก็ไม่ได้หมายความว่าเน้นความถูกต้องทางแบบแผนของคำประพันธ์เป็นสำคัญ เนื่องจากกวีย่อมเพ่งเล็งที่ผลของการสื่อความหมายเหนือกว่าความถูกต้องครบถ้วนอย่างตายตัว การมุ่งเน้นให้เรียนรู้แบบแผนในตำรา โดยไม่พิจารณาการปฏิบัติจริงของกวีจึงเป็นความคลาดเคลื่อน ขอให้พิจารณาคำประพันธ์บทแรกใน “นมัสการมาดาปิตุคุณ” ของ

พระยาศรีสุนทรโวหาร (วรรณคดีวิจักขณ์ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4, 2551) ซึ่งแต่งเป็นอินทรวิชัยรันทดั่งต่อไปนี้ จะเห็นว่าไม่อาจใช้ความถูกต้องตามแผนผังมาวัดคุณค่าได้

ข้าขอบชนกคุณ ชนนี้เป็นเจ้ามูล

ผู้กอบนุกลพูน ผดุงจวบเจริญวัย

สิ่งอันควรพินิจก็คือในประเพณีมุขปาฐะซึ่งเน้นการค้นด้วยปัญญา (ย่อมไม่ค้อยทางความคิด) การสื่อสารด้วยเสียงของพยางค์ คำ และกลุ่มคำ เป็นสิ่งที่เลื่อนไหลด้วยความสามารถของผู้ขับขาน นอกจากนี้ผู้ศึกษาจำเป็นต้องเข้าใจด้วยว่าฉันทลักษณ์จากภายนอกต้องผ่านการปรับให้เข้ากับอัจฉริยลักษณ์ของภาษาไทยมาหลายสมัย และโดยปกติฉันทลักษณ์ก็กำเนิดขึ้นจากการใช้ประโยชน์จากอัจฉริยลักษณ์ของภาษานั้นเอง

ส่วนที่เน้นการยกย่อง หรือเน้นว่าวรรณคดีต้องได้รับการยกย่องนั้น อภิปรายต่อไปด้วยคำถามว่า ใครเป็นผู้ยกย่อง ยกย่องด้วยเหตุผล และเกณฑ์อะไร การยกย่องนั้นจะเปลี่ยนแปลงได้หรือไม่ กล่าวง่ายๆ ว่ามีที่สำหรับผู้รับสารที่ไม่ใช่ “ผู้รู้” บ้างหรือไม่ในการพินิจพิจารณาคุณค่า อย่างไรก็ตาม คำว่ายกย่องนั้น หากถกเถียงกันได้อย่างต่อเนื่องการวิจารณ์ (ด้วยความรู้และวินัยทางวิชาการที่ต้องฝึกปรือ) ด้วยคำว่ายกย่องนี้เอง นักศึกษาจะได้ตั้งต้นว่างานที่มีผู้เลือกคัดมาให้ศึกษาได้ผ่านการประเมินคุณค่ามาแล้ว แต่ยังมียงานอื่นอีกที่ยังอาจจะรอการประเมิน ทั้งงานที่ผ่านการประเมินแล้วก็

⁷ พจนานุกรมฯ 2493 และ 2525 ให้คำนิยามวรรณคดีว่า

“หนังสือที่ได้รับยกย่องว่าแต่งดี” ส่วนปี 2542 เปลี่ยนเป็น

“วรรณกรรมที่ได้รับยกย่องว่า แต่งดีมีคุณค่าเชิงวรรณศิลป์”

และนิยามวรรณกรรมว่า “หนังสือ, งานประพันธ์, บทประพันธ์ทุกชนิด ทั้งที่เป็นร้อยแก้วและร้อยกรอง, ...งานนิพนธ์ที่ทำขึ้นทุกชนิด... และหมายความรวมถึงโปรแกรมคอมพิวเตอร์ด้วย”

ไม่ใช่ว่าจะประเมินใหม่ไม่ได้ ที่สำคัญคุณลักษณะ “แต่งดี” นั้น เอื้อต่อคุณค่าด้านอื่นด้วยหรือไม่

ผู้แสวงความรู้ย่อมไม่ปิดกั้นหนทาง ครู ย่อมเป็นผู้นำที่จะฝ่าไปบนหนทางแห่งความเอจจริง เอาใจอันมิได้ตัดขาดจากความรื่นรมย์ อนึ่ง ความ “เชื่อมั่น” ในการศึกษาย่อมขึ้นอยู่กับความเชื่อมั่น ทางคุณค่า ดังกล่าวได้ว่า

วัฒนธรรมที่ขึ้นอยู่กับการณ์...
เป็นวัฒนธรรมที่เน้นการสร้างใหม่...แต่
บรรพบุรุษก็มีได้โง่เขลาเบาปัญญาถึง
ขั้นที่จะปฏิเสธการเก็บรักษาส่งที่
ทรงคุณค่า วัฒนธรรมลายลักษณ์จึงเป็น
แหล่งหลอมรวมสิ่งที่ทรงคุณค่า
เทียบเทียมกัน เมื่อมุขปาฐะหลอม
รวมเข้ากับลายลักษณ์จึงเกิดพลวัตที่
เข้มแข็ง...ความสามารถในการ
สร้างใหม่กับความสามารถในการจดจำ
จึงเป็นสิ่งที่เอื้อต่อกัน...(เจตนา
นาควิธะ, 2546 : 107)

อย่างไรเล่าการศึกษาอย่างเป็นทางการ
ในวิชาวรรณคดีของเราจะสร้างชีวิตชีวาแก่วง
วรรณกรรมได้ ทำอย่างไรเล่าเยาวชนของเราจะ
เติบโตทางปัญญาและสามารถ “พัฒนาสังคม” ได้
ด้วยความเข้าใจตนและเข้าใจโลก โจทย์วิจัยข้อนี้คง
ไม่ยากจนเกินไป แต่อาจจะต้องวิจัยกันตลอดชีวิต

เอกสารอ้างอิง

- เจตนา นาควิธะ. 2532. “แนวทางการสร้าง
ประวัติวรรณคดี”, ใน เพื่อความอยู่
รอดของมนุษยศาสตร์. หน้า 295-338.
กรุงเทพฯ : จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- _____. 2546. “แนวทางการสร้างทฤษฎีศิลปะ
จากแผ่นดินแม่”, ในบทสังเคราะห์ :
รายงานการวิจัย “การวิจารณ์ในฐานะ
พลังทางปัญญาของสังคมร่วมสมัย”
หน้า 89-110. กรุงเทพฯ : คมบาง.
- _____. 2552. “ทางสายกลางแห่งวรรณคดี
วิจารณ์”, วิทยา, 3 (1 มีนาคม- 15
เมษายน), 15-27.
- แจ่มใจ จิตรจันทร์ (นามแฝง). 2534. “แม่พลอย :
พยานแห่งความสำเร็จของผู้ประพันธ์”,
ใน พิเคราะห์ถึกฤทธิ์ พินิจสี่แผ่นดิน.
หน้า 152-160. กรุงเทพฯ : ดอกหญ้า.
- นิธิ เอียวศรีวงศ์. 2545. “ลูกและสนามรบภาษา”,
ใน คำมีคม. หน้า 55-60.
กรุงเทพฯ : มติชน.
- บาร์ธส์, โรดองด์. 2547. “มรดกกรรมของผู้แต่ง”
ใน พลังการวิจารณ์วรรณศิลป์.
หน้า 699-709. รัชนีชัย สัจพันธุ์
และคณะ. กรุงเทพฯ : ประพันธ์สาสน.
- บุญเหลือ เทพยสุวรรณ, ม.ล. 2514. “วิเคราะห์รส
วรรณคดีไทย”, ในวรรณไวทยาการ
(วรรณคดี). หน้า 55-157. กรุงเทพฯ :
โครงการตำราสังคมศาสตร์และ
มนุษยศาสตร์.

_____. 2539. “ข้อสังเกตเรื่องวรรณคดีไทย”

ใน *แว่นวรรณกรรม*. หน้า 39-55.

กรุงเทพฯ : อมรินทร์พริ้นติ้ง.

พุทธเลิศหล้านภาลัย, พระบาทสมเด็จพระ. 2530.

“สังข์ทอง”, ใน *บทละครนอก*

พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2. หน้า 9 -

212. กรุงเทพฯ : กรมศิลปากร.

_____. 2546. *อิเหนา*. กรุงเทพฯ :

ศิลปาบรรณาการ.

วรรณคดีวิจักษ์ ชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 4. 2551.

พิมพ์ครั้งที่ 3. กรุงเทพฯ :

สำนักวิชาการและมาตรฐานการศึกษา.

วิทย์ ศิวะศรียานนท์. 2531. “การศึกษา

วรรณคดี”, ใน *วรรณคดีและวรรณคดี*

วิจารณ์. หน้า 132- 139. กรุงเทพฯ :

ไทยวัฒนาพานิช.